

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
The Journal of International Social Sciences
Cilt: 30, Sayı: 2, Sayfa: 505-518, TEMMUZ – 2020
Makale Gönderme Tarihi: 18.03.2020 Kabul Tarihi: 01.05.2020

1789-1808 YILLARI ARASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE DEPREMLER VE METEOROLOJİK ÂFETLER

The Earthquakes and Meteorological Disasters in Ottoman State Between 1789-1808

Özcan TATAR*

Suha Oğuz BAYTİMUR**

ÖZ

Tarihin farklı dönemlerinde, dünyanın çeşitli bölgelerinde birçok doğa olayı meydana geldiği tespit edilmektedir. Geçmişte oluşan ve insanlar üzerinde herhangi bir etkisi olmayan doğa olayları kayda değer görülmemektedir. Fakat insanların bu olaylardan doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmesi halinde, bu durum âfet şeklinde ifade edilmektedir. Çeşitli şekillerde meydana gelen doğal âfetler genellikle bölgesel olmakla beraber geniş alanlara da yayılmaktadır. Âfet olarak ifade edilen bu olaylar, şiddetine bağlı olarak can ve mal kayıplarına da sebep olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, incelenen dönem öncesinde çeşitli şekillerde doğal âfetler olduğu tespit edilmektedir. Ele alınan tarihlerde de yine benzer doğal âfetlere rastlanmaktadır. Birçok olumsuz etkiye sahip olan âfetler içerisinde depremler ve meteorolojik olaylar önemli bir yere sahiptir. Bölgesel bir etkiye sahip olan depremler ve meteorolojik olaylar, şiddetleri ölçüsünde can ve mal kayıpları yaşanmasına sebep olur. Ayrıca bu âfetler neticesinde devlet işleyişinde çeşitli aksaklıklar ve ihtiyaçların temin edilmesinde yaşanan sıkıntılar da kaynaklara yansımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal afet, Deprem, Sel, Kuraklık.

ABSTRACT

In different periods of history, it was determined that a lot of natural phenomena has occurred in a variety of places in the world. The natural phenomena that occurred in the past and had no effect on people have not been seen significant. Nevertheless, this situation has been evaluated as disaster in the event of affection of people directly or indirectly from these incidents. The natural disasters that has happened in a variety of ways may not only be regional but also in large scales. The incident which can be defined as disaster may rise to loss of life and property.

It has been detected that there occurred natural disasters happened in a variety of ways in Ottoman State. In the frame of period in question, similar natural disasters can be seen. Having a lot of detrimental effects, the earthquakes and meteorological events have an important place among other natural disasters. The earthquakes and meteorological disasters cause loss of life and property to the extent of their impact. In addition, as a result of these disasters, various problems in the functioning of the state and the difficulties in providing the needs are reflected in the sources.

Key Words: Natural Disaster, Earthquake, Flood, Drought

GİRİŞ

Yaşamın bir gerçekliği olan doğa olayları, geçmişten günümüze çeşitli şekillerde meydana gelmektedir. Deprem, sel, kasırga, volkan patlaması, salgın hastalıklar, kuraklık vb. şeklinde görülen bu olayların insanları doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkilemesi durumunda doğal âfet olarak ifade edilmektedir. İnsanoğlu bu tür olayların zararını en aza indirmek amacıyla çeşitli

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
e-posta: otatar@firat.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9213-3350>

** Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
e-posta: obaytimur@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9436-4283>

önlemler almaya çalışmıştır. Fakat alınan önlemler günümüzde dahi yeterli olmamakta ve doğa olayları bir âfet olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlu, tarihin farklı dönemlerinde gerçekleşen doğal âfetlerin, tanrının bir cezalandırma yöntemi olduğuna inanmaktadır. İlahi dinlerin anlatımlarında yer alan bu tür olaylarda, işlenen günahlar karşısında toplumların helak edilmesinin, genellikle bir doğa olayıyla meydana geldiği görülmektedir¹. Farklı dönemlerde yaşanan doğa olaylarının şiddetiyle bir âfete dönüşmesi neticesinde toplumlarda genellikle Tanrının işlenen günahlar karşısında verdiği bir ceza olduğu inancı mevcuttur. Bu düşünce, âfetleri bir doğa olayı gerçeğinden, Tanrının uyarı aracına dönüştürmektedir. Böylelikle doğal âfetlerin, insanlar tarafından ilahi bir musibet olarak kabul edilmesi sağlanmıştır. Bu inanç, bazı toplumlarda doğa olayları karşısında alınması gereken tedbirleri en aza indirmiştir.

Çalışmada doğal âfetler içerisinde ele alınan depremler ve meteorolojik olaylar, tarih boyunca sıklıkla görülmektedir. Meydana geldikleri yerleşim bölgelerinde şiddetine bağlı olarak büyük can ve mal kayıplarına neden olan bu olaylar karşısında insanoğlu çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Fakat almış olduğu önlemler bir nebze kayıpları azaltsa da, tamamen engel olunamamıştır.

Osmanlı Devleti, doğa olayları karşısında çeşitli önlemler almaya gayret göstermiştir. Yükselme döneminde binaların çoğunluğunun kârgîr (Saman ve topraktan oluşan harç ile taş veya tuğlalar kullanılarak yapılan yapılar) olması nedeniyle bu yapılar özellikle depremlerde büyük zarar görmüştür. 1509 yılında İstanbul'da meydana gelen depremde binaların zarar görmesi üzerine ahşap yapılara ağırlık verilmiştir (Genç-Mazak, 2001, s.18). İncelenen dönemde ise III. Selim tahta çıktığı 1789 yılında, İstanbul'da bazı evlerin yüksek olduğu dikkatini çekmiş ve haddinden fazla yüksek evlerin yapılmamasını emretmiştir (Kuzucu, 1999, s.682).

1. Depremler

Deprem, yer kabuğunun derin katmanlarının kırılıp yer değiştirmesi veya yanardağların püskürtme durumuna geçmesinden dolayı oluşan sarsıntı, yer sarsıntısı ve harekettir (Komisyon, 1998, s.560). Osmanlı Devleti'nde zelzele olarak isimlendirilen deprem; "alâim-i arzıyye-i malûmeden dolayı toprağın titremesi hareket-i arz" olarak tanımlanmaktadır (Şemseddin Sami, 2017, 537). Yer kabuğundaki kırılmalar neticesinde ortaya çıkan enerjinin etkisiyle meydana gelen titreşimler sonucunda farklı şiddetlerde depremler meydana gelmektedir. Oluşum zamanı ve şiddeti önceden tahmin edilemeyen depremler, şiddetine göre büyük zayıflara neden olmaktadır.

Depremlerin var oluşu hakkında, özellikle halk arasında geçmişten günümüze farklı söylemlere rastlanmaktadır. Depremin nedeni olarak genellikle ilahi bir uyarı veya ceza olduğu düşüncesi ve söylemi oldukça yaygındır (Ekin, 2007, s.30). Osmanlı Devleti'nde de durum farklı değildir. Meydana gelen depremler benzer fikir ve söylemler ile ifade edilmektedir. Ayrıca depremin "öküz veya balıksırtında" bulunan dünyanın, bu hayvanların hareketleri neticesinde meydana geldiği kanısı da mevcuttur (Akin, 2011, s.7).

Dünyanın var oluşundan itibaren büyüklü küçüklü meydana gelen depremler hakkında çok fazla bilgi sahibi olunamamaktadır. Kayıtlara düşen depremlerin ise günümüzde var olan teknik imkânlar ölçüsünde şiddeti tam olarak tespit edilememektedir. Ele alınan dönem ve öncesinde depremin şiddeti, etkilediği alan ve verdiği zarar ölçüsünde değerlendirilmektedir. Meydana gelen

¹ Yuhanna İncili, Bab:16, 18-21, O anda şimşekler çaktı, uğultular, gök gürlemeleri işitildi. Öyle büyük bir deprem oldu ki, yeryüzünde insan oldu olalı bu kadar büyük bir deprem olmamıştı. Büyük kent üçe bölündü. Ulusların kentleri yerle bir oldu. Tanrı büyük Babil'i anımsadı, ona ateşli gazabının şarabını içeren kâseyi verdi. Bütün adalar ortadan kalktı, dağlar yok oldu. İnsanların üzerine gökten tanesi yaklaşık kırk kilo ağırlığında iri dolu yağdı. Dolu belası öyle korkunçtu ki, insanlar bu yüzden Tanrı'ya küfrettiler. Kuran-ı Kerim, Ankebut Suresi 14. Ayet; Andolsun, Biz Nuh'u kendi kavmine (elçi olarak) gönderdik, içlerinde elli yılı eksik olmak üzere bin sene yaşadı. Sonunda onlar zulme devam ederlerken tufan kendilerini yakalayiverdi.

depremlerin büyük ve yıkıcı olanlarının bir kısmı kayıtlara geçerken, küçük depremler genellikle kayıtlarda yer almamaktadır.

Osmanlı Devleti coğrafyası içerisinde ilkçağlardan itibaren birçok depremin meydana geldiği kayıtlara yansımaktadır. M.Ö. 1300'lerde meydana gelen şiddetli depremde Troya VI kenti büyük bir hasara uğramıştır (Memiş, 2012, s.40). Yine M.Ö. ve M.S. Bursa'da farklı tarihlerde büyüklü küçüklü depremlerin meydana geldiği tespit edilmektedir². Bölgede farklı tarihlerde meydana gelen depremler ve etkileri hakkında kayıtlara fazla bilgi yansımamaktadır. Kayıtlarda yer alan ve etkileri hakkında bilgi verilen ilk deprem 1509 tarihinde meydana gelen İstanbul depremidir. Kıyamet-i Suğra olarak ifade edilen depremin yıkıcı etkisi oldukça fazla olmuştur (Akın, 2011, s.3). Depremle ilgili olarak Matrakçı Nasuh şu ifadeleri kullanmıştır; "*Hak Teala sonsuz kudretiyle kıyamet korkusunun benzerini bütün insanlara yaşattı. Öyle büyük bir deprem meydana geldi ki, onun gürültüsünden var oluş ve yok oluş alemi (yani dünya) titredi, sağlam yapılı unsurların bünyeleri döküldü (Matrakçı Nasuh, 2015, s.78).*" Depremle ilgili olarak Evliya Çelebi ise; "... Sonra taht Sultan Bayezid'e nasip olup İstanbul'u tamir ederken Huda'nın hikmeti gök kazası olup İstanbul içinde yedi gün altı gece büyük bir deprem olup Galata Kalesi'nin nice yerleri yıkıldı" (Evliya Çelebi, 2003, s.105-106) demektedir. Depremde yıkılan yerler padişah fermanı ile altmış günde tamir olundu. Meydana gelen depremin etki alanı ve hissedildiği yerler hakkında da farklı söylemler yer almaktadır. İstanbul, Edirne, Amasya, Çorum, Tokat ve Sivas bölgelerinde meydana gelen deprem kırk beş gün devam etmiştir. Kırk beş gün süren depremin etkisiyle oldukça fazla hasar ortaya çıkmıştır. (Tansel, 2017, s.11)³. Bu depremden sonra İstanbul ve çevresinde farklı tarihlerde, yıkıcı şiddette depremler meydana gelmiştir (Busbecq, 2002, s.88)⁴. İstanbul'da 1719 ve 1766 yıllarında iki büyük deprem daha görülmüştür (Özata-Limoncu, 2014, s.218).

Daha sonrasında ise 1559'da Eskişehir-Mihaliç-Kirmastı depremi, 1560'da Üsküp depremi, 1568'de Denizli depremi, 1571'de Yanya-Göriçe-Ahona depremi, 1574'de Silistre depremi, 1577'de Balıkesir depremi, 1577'de Ayamavra depremi, 1579'da Şehrizol (Şehrizor) depremi, 1579'da Çorum-Amasya depremi, 1583'de Erzincan depremi meydana gelmiştir (Kılıç, 1999, 673-675). 1674 yılında Bursa'da meydana gelen depremin Richter ölçeğine göre yedi şiddetinde olduğu tahmin edilmektedir (Öcalan, 2001, 77). 1688 yılında İzmir'de meydana gelen depremde evlerin dörtte üçünün yıkıldığı, on beş-on altı bin kişinin hayatını kaybettiği ifade edilmektedir (Beyru, 2011, s.10-11).

İncelenen dönem öncesinde Osmanlı Devleti'nde farklı bölgelerde depremlerin meydana geldiği görülmektedir. Bu depremler içerisinde etki alanı ve verdiği zarar en fazla olan Çorum ve Amasya sancaklarını etkileyen depremdir. Çorum ve Amasya Sancakları, birinci derece deprem bölgesi riski taşımaktadır. Bölgenin fay hattı üzerinde bulunmasından dolayı farklı tarihlerde yıkıcı depremler ile karşılaşmıştır. Bölgede ilk tespit edilen büyük deprem 1520 yılında meydana gelmiştir. Bu depremde iki mahallenin yıkıldığı ifade edilmektedir (Ambraseys-Finkel, 2006, s.35).

² Bursa'da farklı tarihlerde depremler olduğu tespit edilmiştir. Bkn. Kamil Doğanç, "Bursa ve Civarını Etkileyen Depremler", *Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, (Editör: Nurcan Abacı), Bursa, 2001, s. 61-66. Şahin Kılıç, 5-15 Yüzyıl Bursa ve Çevresi Bizans Dönemi Depremleri, *Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, (Editör: Nurcan Abacı), Bursa, 2001, s. 68-70.

³ Yalnız İstanbul'da 109 adet mescit yıkılmış, 1070 adet evde harap olmuştur. Depremde 5000 kişi hayatını kaybetmiştir. Birçok cami, medrese, hastane, saray ve imaretler harap oluş, Karaman mahallesi baştanbaşa yıkılmıştı. Deprem Edirne'de de büyük hasara ve çok sayıda can kaybına neden olmuştur.

⁴ Busbecq 1560 tarihli üçüncü mektubunda depremle ilgili şunları ifade etmektedir; "İstanbul genellikle depremlere çok elverişlidir. Bir keresinde hatırlıyorum gece yarısından hemen sonra, konutumuz o kadar şiddetli sallanmaya başladı ki yıkılacak gibi geldi. Derin uykumdan uyandım, yanan gece ışığında bardağı bir tarafa, kitabın öbür tarafa düştüğünü gördüm. Şuraya bir kiriş oraya taşlar düşüyordu ve bütün yer sarsılıyordu. Bir an için bu garip olay beni hayretler içinde bıraktı ta ki deprem olduğunu anlayana kadar. Güvenli olduğumu düşündüğüm bir yere sığındım. Bu deprem aynı şiddetle olmasa da günlerce devam etti. Tüm şehirde fakat özellikle bizim konutun ve Ayasofya'nın civarında hissedildi. Ayasofya'nın sağlam duvarlarında deprem yüzünden oluşmuş büyük çatlaklar görmek mümkündür."

1579 tarihinde meydana gelen depremde Çorum ile beraber Amasya da etkilenmiştir. Bölgede büyük bir hasarın meydana geldiği ifade edilmektedir (Ambraseys-Finkel, 2006, s.48).

Ele alınan dönemde, 18 Temmuz 1794 tarihinde yine Çorum ve Amasya'yı etkileyen bir deprem meydana gelmiştir (Ambraseys-Finkel, 2006, s.163). Verdiği hasar ve yaptığı etki depremin Çorum merkezli olduğunu göstermektedir. Bu depremin Alıcık-Laçın Fayı üzerinde gerçekleşen ve fayın uzunluğuna göre en çok M:6.7-6.8 büyüklüğünde bir depreme karşılık gelebileceği, şiddet dağılımı modellemesi ile belirlenmiştir. Bu senaryoya göre depremden Çorum (VII), Amasya ise (VI) şiddetinde etkilenmiştir (Erturaç-Tüysüz, 2010, s.127). Deprem geniş bir alanı etkilemiş, Çorum, Amasya, Havza, Hacı Hamza ve Hendek'te de hissedilmiştir (Ambraseys-Finkel, 2006, s.163).

Deprem neticesinde bazı camilerin, mescitlerin, kale, hamam ve tekkenin yıkıldığı ifade edilmektedir. Çorum'da bulunan evlerin bir kısmının yıkıldığı ve bir kısmının ise kullanılmaz hale geldiği belirtilmektedir. Kayıtlarda Çorum'da evlerini kaybeden halkın derme çatma yerlerde kaldığı ve kötü yaşam koşulları nedeniyle perişan oldukları yer almaktadır⁵. Halkın yaşamış olduğu sıkıntının giderilmesi amacıyla Bozok Mutasarrıfı Cabbarzade Mir Süleyman'dan burada yaşayan halka yardım etmesi istenmiştir⁶. Bölgede yaşayan halkın bir kısmı, içerisinde bulunduğu sıkıntılar ve ihtiyaçlarının temininde zorluk yaşamalarından dolayı Kahire'ye ve Mısır'a göç etmişlerdir (Dağlıoğlu, 1940, s.534). Bölgeyi terk eden kişi sayısı kaynaklarda sekiz yüz olarak ifade edilmektedir⁷.

Çorum Depremin en önemli etkilerinden biri de ekonomi alanında ortaya çıkmıştır. Bölgede bulunan Hacı Hamza menzili Sivas, Erzurum, Diyarbakir, Bağdad, Kars ve Van bölgelerinin yol güzergâhının merkezinde bulunmaktadır. Bu merkezin giderlerinin bir kısmı Çorum Sancağından karşılanmaktadır. Ancak buradan altı ayda bir verilen 6000 kuruşluk meblağın, halkın kötü durumda olmasından dolayı karşılanamadığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine bu meblağın, Taşköprü, Boyabad, Zeytun, Gümüşhacıköyü Kazalarından alınması emredilmiştir. Her bir kazadan altı aylık olmak üzere üç yıl boyunca 1500 kuruş alınması talep edilmiştir⁸. Yine deprem nedeniyle Çorum'dan alınan imdad-ı hazariyye ve imdad-ı seferiyye vergileri üç yıl alınmamıştır⁹.

Söz konusu dönemde meydana gelen bir diğer yıkıcı deprem ise Suriye'nin kıyı şeridinde yer alan ve ticaret yolu üzerinde bulunan Lazkiye'de meydana gelmiştir (Hathaway, 2016, s.192). Bölge depremlerin sıkça meydana geldiği fay hattı üzerinde yer almaktadır. Farklı tarihlerde meydana gelen depremler bölgede büyük hasarları meydana getirmiş ve çok sayıda can kaybına neden olmuştur. Lazkiye'de tespit edilen ilk yıkıcı deprem 860 yılında meydana gelmiştir. Sonraki dönemlerde meydana gelen depremler de büyük hasarlara ve can kayıplarına neden olmuştur¹⁰. 26 Nisan 1796 tarihinde saat 9'da Lazkiye'de yine büyük bir deprem olmuştur (Ambraseys-Finkel, 2006, s.164). Meydana gelen deprem, Qalaat Al-Marqab, Al-Qadmous, Nahr Al-Kabir, Cabla ve Bkas ve Lazkiye bölgelerini etkilemiştir. Depremin etki alanı ve vermiş olduğu hasar göz önünde tutulduğunda 6,8 şiddetinde olduğu tahmin edilmektedir (Sbeinati-Darawcheh-Mouty, 2005, 382).

Bölgede meydana gelen deprem neticesinde, Lazkiye'de bulunan evlerin birçoğu yıkılmıştır (Olivier, 2007, s.81). Yıkılan evlerden insanların kaçmaya dahi fırsat bulamadığı ve hayatlarını kaybettiği ifade edilmektedir (Olivier, 1807, s.359). Yine farklı kaynaklarda, söz konusu depremde kentnin üçte birinin yıkıldığı ve yaklaşık 5000 kişinin yaşadığı Lazkiye'de 1500-2000 kişinin

⁵ COA.Cevdet Tasnifi, C.DH.1802.

⁶ COA.Cevdet Tasnifi, C.ML.28417.

⁷ COA.Cevdet Tasnifi, C.DH.1802.

⁸ COA.Cevdet Tasnifi, C.NF.192.

⁹ COA.Cevdet Tasnifi, C.ML.28417.

¹⁰ Bölgede meydana gelen depremler ve vermiş olduğu zarar hakkında bkz. Mohamed Reda Sbeinati, Ryad Darawcheh, Mikhail Mouty, "The historical earthquakes of Syria: an analysis of large and moderate earthquakes from 1365 B.C. to 1900 A.D.", Annals Of Geophysics, Vol. 48, June, 2005.

yaşamını yitirdiği belirtilmektedir. Ayrıca depremin etkilediği farklı bölgelerde de can kayıplarının meydana geldiği belirtilmesine rağmen, bu bölgelerde hayatını kaybedenlerin sayısı tespit edilememiştir (Ambraseys-Finkel, 2006, s.164-165).

Lazkiye'de bulunan Arslan Paşa vakfına ait tütün hanı olarak ifade edilen handa gümrük emini, çalışanlar ve tüccarlar kalmaktadır. Meydana gelen deprem ile han ve mahzeni tamamen yıkılmıştır¹¹. Olivier seyahatnamesinde, deprem esnasında yıkılan handa, ağa ve memurlar dahil dört yüz kişinin öldüğü ifade edilmektedir (Olivier, 1807, s.360). Depremde tütün hanının dışında cami, gümrük ve surlar da yıkılmıştır (Vogt, 2001, s.25). Caba'da da benzer şekilde etkisi görülen deprem neticesinde evler ve binalar yıkılmış, çok sayıda can kaybı meydana gelmiştir. Ayrıca İbrahim Camii minaresi çökmüştür (Ambraseys-Finkel, 2006, s.165). 1786 yılında Fransız Lazkiye Başkonsolos yardımcısı Chevalier de Laidet'in evi de bu depremde yıkılmış ve bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır (Mezin, 1997, s.579).

Lazkiye depremi hakkında Vakanüvis Halil Nuri Beğ ise şu bilgileri vermektedir; “26 Nisan 1796 / 18 Şevval 1210 günü, saat üçte, Suriye’de, Lazkiye Sancağı’nda büyük bir deprem meydana gelmiştir. Depremde, şehrin yarısından fazlası yıkılmış ve çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Lazkiye’deki Mina İskelesi’nde bulunan Tütün Fabrikası tamamen yıkılmış ve içinde bulunan tütün gümrükçüsü Ahmed, katibi, memurları ve iki yüz kişiden fazla olan tütün ishahında çalışan işçiler, toprak altında kalmışlardır. Lazkiye’ye bağlı Markab ve Kadamus kaleleriyle Cevani Köyü ve Cebelîye Kasabası tamamen yıkılarak, içinde bulunan köylüler ve ziraatle uğraşanlar ölmüşlerdir. Deprem haberini bildiren Trablusşam Valisi Musa Paşa’ya, İstanbul’dan özel bir mübaşirle emir gönderilerek, yıkılan yerlerdeki mallar ve eşyaların çıkarılarak temizlenmesi istenmiştir (Halil Nuri Bey, 2015, s.66).”

Büyük depremlerinden bir diğeri ise 29 Mayıs 1789 tarihinde meydana gelmiştir. Harput, Mazgirt, Çemişgezek, Peri, Palu ve Keban Madeni bölgeleri ile çevresini etkileyen deprem, büyük bir hasara ve can kaybına sebep olmuştur (Ambraseys-Finkel, 2006, s.160). Meydana gelen deprem yıkıcı ve can kayıplarına sebep olmasına rağmen kayıtlarda çok fazla bilgiye rastlanılmamaktadır (Köküm – Özçelik, 2018, s.332-334). Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, söz konusu bu deprem hakkında şu bilgileri vermektedir: “Deprem Ramazan-ı şerifin on (...) günü saat üçte meydana gelmiştir. Depremde sekiz ila on bin arasında kişinin hayatını kaybettiğini ifade etmiştir. Deprem, Peri’de Cami-i Kebir’de teravih namazı kılındığı esnada meydana gelmesinden dolayı namaz kılanların tamamının cami enkazı altında kaldığını ve tamamının hayatını kaybettiğini ifade etmektedir” (Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, 2003, s.393).

Bölgeden merkeze gönderilen belgede, 21 saatlik yürüme mesafesinde enine ve boyuna bir alanın harabeye döndüğü ve elli bir bin kişinin öldüğü ifade edilmiştir (Ambraseys-Finkel, 2006, s.160)¹². 2 Eylül 1789 tarihli belgede Palu ve Çarsacak kazalarında bulunan kömür ocakları depremden dolayı zarar gördüğünden üretime ara verilmiştir¹³. Depremde yıkılan yapılardan biride Ermeni tebaaya ait olan kiliseler olmuştur. Burada yaşayan Hristiyan Ermeniler göndermiş oldukları belgede yıkılan ve tahrip olan üç kilisenin yeniden tamir edilmesi için izin istenmiştir. 29 Haziran 1795 tarihli belgede bu kiliselerden sadece ikisinin tamirine izin verilmiştir¹⁴.

1789 tarihli depremin, Erzurum ve çevresini de etkilediği ve bazı kazalarında yıkıma neden olduğu kayıtlara yansımaktadır. 17 Mart 1790 tarihli belgede Kığı Sancağına bağlı bazı karyelerde de meydana gelen deprem neticesinde evlerin ve yapıların yıkılıp harap olduğu belirtilmiştir. Halk bu sorunlarla uğraşırken felaketten dolayı savunmasız kalmıştır. Bölgede bulunan Kuzican

¹¹ Burada bulunan görevlilerin mağdur olmalarından dolayı hanın yeniden yapılması amacıyla hanın yıllık hasıl olan altı yüz elli guruşunun yüz elli guruşu, beş yüz guruşu mukataadan alınıp ve beş yüz guruşun gümrük gelirlerine kaydedilip yeniden inşa edilmesi emredilmiştir. COA.Cevdet Tasnifi, C.ML.27666.

¹² Burada ifade edilen elli bir bin rakamı bölgede var olan nüfus sayısıyla örtüşmemektedir.

¹³ 190 Numaralı COA.A.DVN.MHM.d.s.193/H.407.

¹⁴ 202 Numaralı COA.A.DVN.MHM.d.s.15/H.21.

(Pülümür) Beyi Hüseyin çok sayıda adamıyla bölgeye muharebeyle girip çok sayıda kişinin malına el koymuş, canına kastetmiştir. Bölge halkı ise bu durum karşısında yapılanlara engel olamamıştır¹⁵.

13 Ocak 1804 tarihinde Fas'ın, Fes kentinde meydana gelen deprem de yine son derece etkili olmuştur. Depremde aynı zamanda İspanya'nın kıyısında yer alan Motril kenti de oldukça hasar almış ve deprem Madrid'de de hissedilmiştir. Saat beş sularında başlayan deprem, yaklaşık yirmi dakika sürmüştür (Ali Bey el-Abbasi, 1816, s.82). 1806 yılında Cezayir'de meydana gelen deprem hakkındaki bilgileri, bölgede bulunan Fransız Konsolosu Dubois-Thainville'nin karısının yazmış olduğu mektuptan öğrenmekteyiz. Mektupta üç sarsıntının meydana geldiği söylenmektedir. İkinci sarsıntıda ise "*Beni yatağımdan fırlatan ... bir sarsıntı ... duyduk*" şeklinde ifade kullanılmaktadır (Vogt, 2001, s.18).

Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde de farklı tarihlerde yıkıcı depremlere rastlanmaktadır. Örneğin 14 Ekim 1802 yılında Eflak'ta şiddetli sarsıntılara neden olan bir deprem meydana gelmiştir. Deprem nedeniyle köylerde ve kasabalarda birçok ev; ayrıca kentlerde ve çevrelerinde bulunan camiler yıkılmıştır. Aziz Georgios Kilisesi'nin iki kubbesi yıkılmış ve çan kulesi ise hasar görmüştür. Metropolitlik ile Domna Valasha arasında, Brancoveanu'nun önünde bir açık alan olduğu ve depremden sonra burada yerden kaynar suların fişkırdığı belirtilmektedir. Ayrıca Boğdan'da birçok ev ve kilise ile Kutsal Paraskevas'ın kemiklerinin bulunduğu Üç Azizler Kilisesi'nin çan kulesi yıkılmış, kilise temeline kadar yerle bir olmuştur (Gradeva, 2001, s.64).

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen büyük şiddette depremlerin yanında, farklı tarihlerde meydana gelen küçük depremler de mevcuttur. Bu depremler herhangi bir can ve mal kaybına neden olmadıklarından dolayı birçoğu kayıtlarda yer almamıştır. Fakat bazı bölgelerde meydana gelen ve kayıtlara geçen küçük şiddetli depremlere de rastlanılmaktadır.

İstanbul'da 5 Temmuz 1790 Pazar günü, gece 12.00'ye doğru başlayıp sabaha kadar yirmişer-otuzar dakika aralıklar ile süren beş hafif sarsıntı hissedilmiştir. Sarsıntılar Pazartesi günü devam etmiş ve iki sarsıntı meydana gelmiştir. Deprem, Cevdet Tarihi'nde; "*Şevvâlin yiğirmi ikinci Pazar gicesi dahi saat beşde bed' idüb sabaha dek yiğirmişer otuzar dakika fâsıla ile beş def'a hafifçe ve sabâhdan ahşâma dek dört def'a ve gicesi yine üç ve Pazartesi iki def'a zelzele vukû'u bulmuştur ahkâm-ı zelzele müneccim bâşı tarafından 'arz olunup bi'z-zan ve'l-tahmin vilâyet-i Yunanda cenk u âşûb ve kân dökülmesi ziyâde olacağına ve düvel-i nasârâda kaht u galâ ve fitne ve fesâd zâhir olub musîbetden hâlî olmamalarına ve mülûk-i i'dâdan birinin helâkine ve ehl-i islâmın bahr-ı berr de mansûr olacaklarına delil idüğü tahrîr olunmuştur* (Ahmet Cavit, 1998, s.40-41-Ahmet Cevdet Paşa, 1309, s.26). şeklinde ifade edilmiştir. 27 Ekim 1802 tarihinde meydana gelen depremde ise, Kapalı Çarşı'da bazı kemerler hasar görmüştür. Bu depremde köhne evlerin bazıları yıkılmış, bir kısmı ise kullanılamayacak derecede hasara uğramıştır (Sakin, 2009, s.340).

5 Ağustos 1794 tarihinde Bursa'da meydana gelen depremde Orhan Beyin türbesinin kubbesinde çatlaklar meydana gelmiştir. 1795 yılında türbede oluşan hasarlar onarılmıştır (Ambraseys-Finkel, 2006, s.164). Ayrıca 1802 tarihinde Halep'te meydana gelen depremde herhangi bir hasar meydana gelmemiştir (Bayraktar, 2004, s.31).

15 Ağustos 1803 tarihinde ise İzmir civarında bir deprem meydana gelmiştir. Deprem hafif şiddetli olmasından dolayı can ve mal kaybı yaşanmamıştır (Seetzen, 2017, s.513). Yine İzmir'de 22 Ağustos 1803 tarihinde orta şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. Söz konusu olan bu depremde de can ve mal kaybı meydana gelmemiştir (Seetzen, 2017, s.518).

Farklı dönemlerde Girit ve Mora'da can ve mal kayıplarına neden olmayan depremler olmuştur. 1790 yılında Kandiye'de, 28 Ekim 1794 ve 3 Temmuz 1805 yıllarında Hanya'da orta

¹⁵ COA.Cevdet Tasnifi, C.ZB.685.

şiddetli depremler tespit edilmiştir. 4 Haziran 1804 yılında ise Mora'da bulunan Patras bölgesinde can ve mal kayıplarına neden olmayan bir deprem meydana gelmiştir (Panzac, 1997, s.8).

2. Meteorolojik Olaylar

Mevsim normallerinde meydana gelen meteorolojik olaylar, insanoğlu açısından büyük önem taşımaktadır. Yaşamın devamlılığı için gerekli olan bu olaylar, yıllık ortalamanın üzerinde veya altında olması ya da kısa sürede şiddetli bir şekilde meydana gelmesi durumunda ise âfetlere neden olmaktadır. İklim ve hava hareketlerinde meydana gelen değişimler neticesinde meydana gelen doğal âfetler çeşitli şekillerde görülmektedir (Erler, 2012, s.109). Genellikle don, kuraklık, sel, çığ, fırtına, yıldırım düşmesi, yoğun kar yağışı ve dolu olarak görülen bu olaylar, yaşamı doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir (Erler, 2002, s.768). Farklı dönemlerde bu tür olaylara karşı çeşitli tedbirler alınmış olmasına rağmen, meydana gelen meteorolojik olayın şiddeti neticesinde can veya mal kaybına engel olunamamıştır.

Meteorolojik âfetler bölgelerin iklim yapısına göre şekillenmekte ve farklı zaman dilemlerinde meydana geldiği görülmektedir. Bunlar, dünyanın farklı bölgelerinde iklim yapılarına bağlı olarak çeşitli şekillerde oluşmaktadır. Üç kıtada toprak sahibi olan Osmanlı Devleti içerisinde de iklime bağlı olarak çeşitli meteorolojik olaylar, âfetlere dönüşmüştür. Genellikle yağışların düzensizliği veya hava sıcaklığının mevsim normalleri dışında olması nedeniyle görülen bu olaylar, halk ve devlet için büyük sıkıntılara neden olmaktadır.

İncelenen dönem öncesinde de Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çeşitli meteorolojik olaylara rastlanmaktadır. Meydana gelen bu olayların âfetlere dönüşmesi nedeniyle halk büyük sıkıntılar yaşamıştır. Geçmişte meydana gelen meteorolojik olaylar ve bunun halka yansımaları Selaniki Mustafa Efendi şu şekilde ifade etmektedir “*Ve bu esnâda berd-ü şitâ ziyâde iştidâd üzre olup, muhâlif rüzgârlar esüp, niçe eyyâm karayel ve kible ve yıldız esmekle fırtınalar oldı. Deryâdan sefine gelüp gitmeğe hiç veçhile mecâl-ü imkân olmadı. Sular tondı, değirmenler dönmez oldı. İstanbul kesret ü izdihamına ekmek yetişmek mümkün olmayup, azîzü'l-vucûd olmağla bir somun iki akçaya satılırken üç akçaya hem-çünâ minnet ü sipâs ile ele girmedi. Hikmet-i İlâhîdür, her tecdîd-i saltanat vâki' oldukda bu vilâyetde kaht-u killet âdet oldu (Selaniki Mustafa Efendi, 1989, s.444).*” Söz konusu meteorolojik âfetlerden bir diğeri ise 1621 yılında meydana gelen şiddetli kış koşullarıdır. Kemahlı Rahip Krikor Kronoloji adlı eserinde o yılki kış hakkında şu bilgileri vermektedir; “*Bu sene ki kış esnasında çok fazla kar yağdı ve kuru soğuk yaptı. İstanbul'daki deniz dondu ve Galata'dan İstanbul'a insanlar yaya olarak gidip geldiler (Öztürk, 2009, s.380).*” Matrakçı Nasuh ise 1497 M. (902 H.) tarihinde oluşan aşırı soğuklardan dolayı akarsuların donduğunu ve insanların bu soğuklardan dolayı sıkıntı yaşadığını ifade etmektedir (Matrakçı Nasuh, 2015, s.188).

1657 yılında Edirne ve çevresinde görülen soğuk kış şartları ise Naima Tarihi'nde şu şekilde ifade edilmektedir; “*Bi-emri'llâhi te'âlâ bu sâlde Edirne'de mübâlağa ile kar yağıp ta'biri nâ-mümkin şitâ-i şedîd oldu. Ve cevânib-i erba'adan araba yolları mesdûd olmağın Edirne ve cevânibinde kaht ü galâ müstevlî oldu. Bundan ağreb def'-i burûdet için ateş yakacak hatab bulunmayıp bi'z-zarûre nice eşcâr-ı müsmirenin kat'ın irtikâb ve hayf-ı mazarrat-ı burûdetten terk-i râhat u hâb edip Edirneliler'in ekseri hânelerin yıkıp bir tahtayı elli akçeye ve bir direği yüz akçeye satıp yakmak için menzilleri kerestesin odun yerine fûruht etmekle vâfir sermâye peydâ ettiler. Saray-ı Âmir huddâmu ferman-ı padişahî ile bağçe-i hümayûnda olan bülent ceviz ağaçları vesâ'ir eşcâr-ı azîmeyi kesip odun yerine yaktılar. Evâhir-i şitâda nehr-i Tunca dahi cûş ve hurûş edip bir vechile tuğyân eyledi ki, saray-ı hümayûn bağçesi mânend-i ummân olup demir kapı açılmak nâ-mümkin iken su şiddet-i hücum ile eşiginden içeri seylân edip hammâm külhanına karib yerler deryâ misâl olmuştur. Ba'zı sâdikü'l- makâl ashâb-ı sinn ü sâlden su'âl olundukta bu ana gelince böyle şiddet-i şitâ tuğyan-ı mâ' görmedik deyü haber verdiler. Hezâr zarûret ü usret ile eyyâm-ı şitâ munkazî olup fasl-ı bahar eriştikte etrâf-u cevânibden envâ'-ı zehâ'ir ve müstevfî odun erişip ganîmet-i azîme husûle geldi (Naimâ Mustafa Efendi, 2007, s.1769-1770).*”

2.1. Şiddetli Soğuklar, Yağışlar ve Seller

Ele alınan yıllarda, Osmanlı Devleti'nde özellikle kış aylarında aşırı soğukların ve şiddetli yağışların meydana geldiği görülmektedir. Bölgelerin iklim farklılıklarına bağlı olarak ortaya çıkan bu hava koşulları, şiddetine bağlı olarak âfetlere dönüşebilmektedir. Ortaya çıkan âfetler insan yaşamını olumsuz etkilemiş, can ve mal kayıplarına neden olmuştur. Ayrıca devletin var ola gelen işlerinin bu tür olaylar nedeniyle aksadığı dönemin kaynaklarında açıkça görülmektedir.

Hava sıcaklığının mevsim normallerinde seyretmesi, insanların olağan yaşamlarını sürdürmesi açısından önem arz etmektedir. Hava sıcaklığında meydana gelen değişikliğin mevsim normallerinin dışına çıkması durumu ise çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle kış aylarında görülen şiddetli soğuklar karşısında alınan tedbirlerin yetersiz kalmasının ise ciddi sıkıntıları ortaya çıkardığı görülmektedir. 9 Eylül 1790 tarihli belgede; *“Kalyoncu neferatından Yusuf isimli şahıs Divan'a gönderdiği arzuhalde Karadeniz'e gönderilen kalyonlardan Kaptan Giridi İbrahim'in gemisinde görev yaptığını ifade etmiştir. Şiddetli soğuk neticesinde iki ayağı birden donup kötürüm olması nedeniyle yardıma muhtaç olmuştur. Padişahın emriyle Yusuf'a kırk akçe verilmesi emredilmiştir¹⁶.”*

Âfetlere neden olan bir diğer meteorolojik olay ise yağmurlardır. Hayatın devamlılığı için büyük bir öneme sahip olan yağmurların, mevsim normalleri üzerinde, şiddetli ve yoğun bir şekilde yağması durumu büyük sıkıntılara yol açmıştır. Yoğun yağmurlar neticesinde meydana gelen seller, can ve mal kayıplarına neden olmuştur. 23 Ekim 1789 tarihinde Perşembe günü İstanbul'da birkaç saat süren şiddetli yağmur neticesinde sellerin olduğu şehir içinde ve çevresinde fazlaca hasarın meydana geldiği bildirilmektedir (Çınar, 1999, s.158). 10 Eylül 1790 yılında ise aşırı yağmurdan evlerin hasar gördüğünü fakat can kaybının yaşanmadığını Ahmet Cavit şu şekilde ifade etmektedir; *“Muharrem'in guresinden berü leyl ü nehâr lâ-yenkati' nâzil olan bârân-ı rahmet bugün kat' olup, Çorbacılar Hanı'nın Kazancılar tarafını bârân, kârgîr (olan) mahallerini zedelemekle harâb edüp, elhamdülilahi te'âlâ bir ferde zarâr olmadı (Ahmet Cavit, 1998, s.112).”*

Osmanlı Devleti'nde yoğun yağışlar neticesinde büyük zarara uğrayan bölgelerden bir diğeri ise Hicaz bölgesidir. 4 Mart 1794 tarihinde Pazartesi günü şiddetli yağın yağmur neticesinde meydana gelen sel, bölgede büyük bir tahribata neden olmuştur. Nur Dağı'nın iki mahallesini sular altında bırakan sel, hacılar için oluşturulan su havzalarının duvarlarının yıkmıştır. Bölgede bulunan Beytü'l-haram Mescidi'nin sular ile kaplandığı, Mescid-i Şerif'te birçok mahallenin sel sularından dolayı zarar gördüğü ve Babü'l-veda Mescidi'nin sel sularından dolayı minaresinin yıkıldığı, ayrıca mescidin görmüş olduğu hasardan dolayı temelden yenilenmesi gerektiği bildirilmiştir. Bununla birlikte Merve-i Mübareke'den Safa-yı Şerif'e kadar olan bölgede sel suları büyük zarara neden olmuş ve bölgede bulunan alt yapı ile temin edilen tatlı su kanallarını tahrip etmiştir. Yine Ayn-ı Zübeyde'nin de alt yapısının zarar gördüğü lağım kanallarının kullanılamadığı ve acilen tamire ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Meydana gelen sel neticesinde tatlı su kanallarında oluşan tahribattan dolayı Mekke-i Mükerrreme'ye gelen hacılara satılan suyun ücretleri de artırılmıştır. Hac mevsimi dokuz kırattan satılan tatlı su on iki kırata çıkarılmıştır.

Bölgede bulunan sıkıntıların giderilmesi amacıyla öncelikle su kanallarının yeniden yapılması, yine benzer sorunların yaşanmaması için de kanalın üstünün kapatılması ve belirli aralıklarda bacaların oluşturulması gerektiği ifade edilmiştir. Mahallelerde meydana gelen hasar ve su kanallarının yapımı amacıyla ilk etapta yapılan keşifte tamir masrafı için toplam yüz beş bin kuruşa ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Yapılan tamir faaliyetleri neticesinde, tamirat işlemi keşifte belirlenen miktarın yirmi bin kuruş altında olacak şekilde seksen beş bin kuruşla sonuçlanmıştır. Bölgede meydana gelen hasarın tamamının giderilmesi için ise toplamda 348.703 kuruşa ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir¹⁷.

¹⁶ COA.H.H., 55983.

¹⁷ COA.Cevdet Tasnifi, C.NF.39/1930.

Yağışlar ve soğuk hava şartları insan yaşamını etkilemekte ve çeşitli sıkıntılara sebep olmaktadır. İncelenen dönemde şiddetli soğuklar ve aşırı yağışlar nedeniyle insanların hareket alanları azalmış ve yaşam koşulları zorlaşmıştır. Bu dönemlerde halkın temel ihtiyaçları veya devletin ihtiyaç duyduğu malzemelerin temininde de sorunlar oluşmuştur. Özellikle kış aylarında görülen kar ve yağmurlar neticesinde yolların kapandığı, ulaşımın sağlanamadığı görülmektedir. Ulaşımında meydana gelen aksaklıklar halkın ihtiyaç duyduğu temel tüketim mallarının tedarikine engel olmuştur. Bu durum fiyatların artmasına ve insanlar arasında sıkıntıların oluşmasına neden olmuştur. Edip Tarihi'nde bu durumla ilgili olarak; *“1788 sonu ve 1789 yılı başlarında İstanbul ve çevresinde yaşanan şiddetli kış ve daha fazlası görülmeyen yoğun kar nedeniyle temel ihtiyaç maddelerinin sevkinde sorunlar yaşanmıştır. Bu durumu fırsat bilen bazı kişilerin ellerinde bulunan bir akçelik malları on akçeye satmışlardır. Hatta beş akçeye satılan nohut on pareye, üç pareye satılan böğrülce on iki pareye satılmış, sebze fiyatlarında da aynı şekilde artışlar olmuştur. Ayrıca yasak olmasına rağmen ekmeğin içerisine karıştırılan farklı hububatlar nedeniyle oldukça siyah olduğundan dolayı Kapan Naibi görevden alınmış, Ekmekçi Başu ise sürgün edilmiştir”* (Çınar, 1999, s.91).

Aşırı yağışlar nedeniyle oluşan sorunlardan bir diğeri ise ana yol güzergâhları üzerinde bulunan köprülerin yıkılması ve yolların bozulmasıdır. Bu tür hasarlar insanların veya ihtiyaç duyulan malların zamanında gerek duyulan bölgelere ulaşmamasına neden olmaktadır. Ele alınan dönemde köprülerin yıkılması ve yolların hasar görmesinden dolayı oluşan sorunlarla ilgili olarak; *“27 Şubat 1789 tarihinde Kocaeli ve çevresinde yağın çok miktarda kar ve yağmur nedeniyle oluşan sellerin etkisiyle, Seferiyye ve Cinal Köprüleri yıkılıp kullanılamaz hale gelmiştir. Tersane-i Amire'de inşa ve tamir edilen gemiler için gerekli olan kerestelerin temininde kullanılan bu yol güzergâhının bir an evvel tamir edilmesi emredilmiştir¹⁸.”* Meteorolojik afetler neticesinde ulaşımında meydana gelen aksaklıklarla ilgili bir diğeri ise; *“1 Şubat 1795 yılında Gekbuze ve çevresinde çok miktarda kar ve yağmur yağışı nedeniyle yolların kapandığı ve bölgede ulaşımın mümkün olmadığı bildirilmiştir. Bu güzergâhı kullanıp gideceklerin alternatif güzergâhlara yönelmeleri tavsiye edilmiştir¹⁹. Gekbuze ve çevresindeki yağışlar Hacca gidecek hacıları ve Surre Alayını da etkilemiştir. Bu güzergâhı kullanacak olan hacıların yolların kapanması nedeniyle Sapanca, Akhisar, Lefke ve İznikmid güzergâhının kullanılması tavsiye edilmiştir²⁰. Ayrıca Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı'na gönderilen emirde belirtilen yeni yol güzergâhında oluşan sıkıntıların giderilmesi, bozulan yolların tamir edilmesi ve temizlenmesi emredilmiştir²¹.”*

Aşırı yağışların neden olduğu bir diğeri sorun ise yerleşim bölgelerinde oluşturduğu hasarlardır. Mevsim normalleri üzerinde metre kareye düşen yağış miktarının fazlalığı, can ve mal kayıplarına neden olmuştur. İstanbul'da 1789 yılında yağın yağmur neticesinde meydana gelen durumu Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi şu şekilde ifade etmiştir; *“İki gün süren şiddetli yağmur yağdı. Yağmurun şiddetinden Suriçi İstanbul, Kasımpaşa, Galata, Boğaziçi, Üsküdar'da olan bütün Çarşı ve pazarda, Mahmutpaşa Çarşısında hendekler açıldı. Haneler hendek haline geldi. Düz olan yerler selden denize dönüştü. Evler, duvarlar, hamamlar yıkıldı. Mahmutpaşa mahkemesini sel aldı, yıkıldı. Büyük hasarlar oluştu. Üsküdar'da Valide Camii'nin içine bir basamak kalmış şekilde avlusu derya kesilmiş idi. Bütün bakkal, manav ve diğeri dükkanların içinde bulunan bütün emtia (pirinç, zeytinyağı, tereyağı vs), değirmenlerde olan zahireler sular altında kalmış ve değirmenlerde işleyen beygirler boğulmuş idi. Hamamlar su ile dolmuş, içindeki kadın ve erkekleri kurtarmak için Küçük hamamın ardındaki hamamı lağımçılar delmiş, böylece kurtarmışlar idi. Kabristan'da mevtalar kabirlerinden dışarı çıkmış, taş ve kemikler bütünüyle Ağa Hamamını doldurmuş idi. Çinili hamam, bütün çarşı ve pazar çör çöp ile doldu. Dağlar gibi yığıldı. Boğaziçi'nde yalılar da aynı akıbete uğradı.*

¹⁸ 189 Numaralı COA.A.DVN.MHM.d.s.7/H.22.

¹⁹ 201 Numaralı COA.A.DVN.MHM.d.s.97/H.305.

²⁰ 201 Numaralı COA.A.DVN.MHM.d.s.98/H.306.

²¹ 201 Numaralı COA.A.DVN.MHM.d.s.103/H.326-327.

Çengelköy’de kırk beşin üzerinde hanenin eşyalarını ve sakinlerinden kadın, erkek ve çocuktan altmıştan daha fazla sayıda kimseyi sel alıp denize dökmüştür. Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Beykaryesi’nde olan dükkanlar ve birçok hane yıkılmış ve denize sürüklenmiştir. Deniz yüzü ev ve dükkan eşyası ile dolmuş idi. Sayısız köprü ve diğer birçok eşya bu şekilde denize dökülmüştü. Dağlarda birkaç yüz yıllık ağaçlar selin etkisiyle sökülerek gelmiş, yalı duvarlarını ve uğradıkları mahalleri çökertmiş, denize dökmüş idi. Rumeli ve Anadolu taraflarında önce kayıkhaneleri çökertmiş, içlerindeki kayıkları kırıp parçalamış, birbirine katmış, çeşitli hasarlara yol açmış idi. Selin yol açtığı hasar saymakla bitecek gibi değildi.

Üsküdar ve Boğaziçi’nin sağ ve sol tarafında ne kadar yalı ve bahçe varsa zarar görmeyen kalmamış, az çok bütün bostanlar denize dönüşmüş idi. Su birkaç mızrak boyuna ulaşmış, ne sebzededen ne de ağaçtan geriye pek fazla bir şey kalmamış idi. Çengelköy’de büyük bir çınar ağacının doruğuna yakın yere, bahçelerde dönen dolap beygirlerinden biri saplanıp kalmış idi. Çengelköy civarında daha önce katledilen Ahmet Nafiz Efendi’nin sağlamca yaptırdığı büyük yahılarını sel almış, hepsini denize dökmüş idi” (Öztürk, 2009, s.393-394)²².

Yağışların vermiş olduğu zararlar ilgili olarak, 1790 yılında meydana gelen âfet ile ilgili olarak Tarih-i Cevdet’te şu ifadeler yer almaktadır; “ikinci tufan denmeye şayan bir müthiş yağmur yağıp İstanbul’da ve civarında nice haneleri harap ve nice hanümanları garkab etmiştir. Ve 1164 tarihinde yağın meşhur büyük yağmur gibi bunun da tadı adı yağmur suyu gibi olmayıp deniz suyu gibi acı olduğu bazı tarihlerde yazılıdır” (Ahmet Cevdet Paşa, 1309, s.26)²³.

2.2. Kuraklık

Meteorolojik olaylardan bir diğeri ise kuraklıktır. Yağışların yetersizliği sonucunda ortaya çıkan kuraklık, insanlara ve diğer canlılara büyük sıkıntılar oluşturmuştur. Tarihi süreçte yaşanan kuraklıklar ile ilgili olarak ilahi kitaplarda yer alan Hz. Yusuf kıssası bu husustaki en güzel örnektir. İncelenen döneme kadar gelen süre içerisinde Osmanlı Devleti’nde pek çok kuraklık olayına rastlanmaktadır (Demirtaş, 2004, s.38-39). Meydana gelen kıtlık olayları neticesinde insanların temel ihtiyaç malları temininde büyük sorunlar yaşadığı, elinde bulunan canlı hayvanları beslemekte zorlandığı ve yaşadıkları yerlerden ayrılp başka bölgelere zorunlu göç ettikleri görülmektedir.

Osmanlı Devleti’nin geniş sınırlara sahip olması, farklı iklim koşullarını da yaşamasına neden olmuştur. Yağışların az olduğu bölgelerde insanlar yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla çeşitli önlemler almaya çalışarak sıkıntılarını aşmaya çalışmıştır. Özellikle su kaynaklarının verimli kullanılması ve yapılan bentler ile yağmur ve kaynak sularının belirli bölgelerde toplanmaya çalışılması kuraklık sorununun bir nebze aşılmasını sağlamıştır. Fakat yağışların yetersizliği durumunda ortaya çıkan kuraklık neticesinde tarım ve hayvancılık ile geçinen halk büyük sıkıntılar ile karşı karşıya kalmıştır. Sonuç olarak üretim azalmış, fahiş fiyatlar ve açlık ortaya çıkmıştır.

Yağışların azlığının en fazla tarım ürünlerini etkilediği görülmektedir. Yağışların azlığı neticesinde ortaya çıkan kuraklık nedeniyle ekim alanlarında ihtiyacı karşılayacak miktarda ürün elde edilememiştir. Halkın temel ihtiyaç maddelerini üretmede sorun yaşaması, vergilerin ödenmesinde de sıkıntılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. 5 Mart 1803 tarihli belgede Adana’da ortaya çıkan kuraklık ile ilgili durum hakkında; “Adana’da birkaç yıldır yağmurların azlığı ve çekirge istilası nedeniyle üretimin yetersiz olduğu ve bölge ahalisinin, bundan dolayı geçimlerini kendilerini güçlüğüle idare ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca halk idareci olarak bölgeye gönderilmesi emredilen Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Vezir Osman Paşa’nın yerine geçici olarak

²² Metnin orijinali için bkz. Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi, İstanbul’un Uzun Dört Yılı, s.422.

²³ İkinci tufan olarak ifade edilen bu olay Tarih-i Cevdet’te şu şekilde yer almaktadır; “Hilâl Cemâdiye’l-Ahirede tûfân-ı sânidimekle şâyân bir azîm bârân yağub İstanbul’da ve civarında nice hâneleri harâb ve nice hânemânları garkâb itmıştır. Ve bin yüz altmış dört tarihinde nâzil olan meşhûr bârân-ı ‘azîm gibi bunun dahi ta’îmî ‘âdî yağmur suyu gibi olmayub deniz suyu gibi acı olduğu ba’zı tevârihde muharrirdir.”

mütesellim gönderilmesini talep etmiştir. Halkın talebi padişah tarafından kabul edilmiş ve bölgede mütesellim görevlendirilmiştir²⁴." şeklinde ifadeler yer almaktadır.

Kuraklığa bağlı olarak karşılaşılan bir diğer sıkıntı ise üretimin azlığı neticesinde ortaya çıkan usulsüz uygulamalardır. Özellikle kuraklık nedeniyle ürün miktarının az olacağını öngören karaborsacıların ve istifçilerin piyasadan malları ucuza toplayıp fahiş miktarlara satmaya yeltendiği görülmektedir. Bu durumla ilgili olarak 29 Temmuz 1794 tarihli belgede; "Bu tarihte Ereğli, Silivri, Çekmece-i Sağır ve Çekmece-i Kebir bölgelerinde yağışların azlığı ekinlerin boylarının kısa kalmasına neden olmuştur. Samanın az olacağı düşüncesiyle kış aylarında karaborsacılar düşük fiyata topladığı samanı yüksek fiyata sattıkları ifade edilmiştir. Merkeze bu durumun bildirilmesi üzerine mevcut samanın bu şahıslardan toplanması ve tamamının İstanbul'a gönderilmesi, karşı gelenlerin ise tutuklanmaları emredilmiştir²⁵." Yağışlara bağlı olarak yaşanan kıtlık olaylarından bir diğeri ise Diyarbakır ve çevresinde görülmüştür. 1803-1804 tarihlerinde bölgede yaşanan kıtlık, 1805 tarihinde daha fazla etkili olmuştur. Diyarbakır ve çevresinde kıtlığa bağlı olarak fiyatlarda artışlar yaşanmış ve halk bu durumdan doğrudan etkilenmiştir (Yılmazçelik, 2002, s.678).

Kuraklığa bağlı olarak ortaya çıkan bir diğer sıkıntı ise ihtiyaç duyulan malların temininde yaşanan sıkıntılardır. Osmanlı Devleti merkezde ihtiyaç duyduğu malzemeleri düzenli olarak belirli bölgelerden karşılamıştır. Bu bölgelerde görülen kuraklıklar neticesinde karşılanamayan ihtiyaç maddeleri farklı bölgelerden temin edilmeye çalışılmıştır. Malzemelerin farklı bölgelerden temini esnasında ise çeşitli sorunlar ile karşılaşmaktadır. 1794-1795 yıllarında Tuna, Karadeniz sahilleri, Eflak ve Boğdan'da görülen kuraklık büyük sıkıntılara sebep olmuştur. İstanbul'un hububat ihtiyacı Tuna ve Karadeniz sahillerinden, arpa ihtiyacı ise Eflak ve Boğdan'dan karşılanmaktadır. 1794-1795 tarihlerinde görülen kuraklık ve mevsim dışı meydana gelen yağışlar nedeniyle İstanbul'un ihtiyacı olan hububat ve arpa temini bu bölgelerden sağlanamamıştır. Osmanlı Devleti, İstanbul'un hububat ve arpa ihtiyacını karşılamak amacıyla Mısır ve çevresinden temin yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Bölgeden fahiş fiyata temin edilen hububat İstanbul'a gönderilmiştir. (Erler, 2009, s.433).

Sonuç

Dünyanın tamamında çeşitli şekillerde görülen doğal afetler, üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nde de görülmektedir. Farklı dönemlerde ve bölgelerde görülen afetler, şiddetlerine bağlı olarak çoğu defa herhangi bir zarara sebep olmamalarına rağmen az da olsa büyük can ve mal kayıpları yaşatmıştır. Çalışmada ele alınan bu doğa olaylarından deprem ve meteorolojik olayların da söz konusu dönem içerisinde farklı bölgelerde görüldüğü tespit edilmektedir. Bu olayların bazıları küçük hasarlarla atlatılırken, bazıları büyük can ve mal kayıplarına sebep olmuştur.

Ele alınan yıllarda gerçekleşen depremler meydana geldikleri bölgelerde büyük sıkıntılara neden olmuşlardır. Tespit edebildiğimiz Çorum, Lazkiye ve Harput ile çevresini etkileyen depremler şiddetli olup geniş alanda can ve mal kayıplarına sebep olmuştur. Yine çeşitli bölgelerde kayıtlara geçen küçük şiddetli depremlerde ise küçük hasarlar ile olay atlatılmıştır. Geçmişte meydana gelen depremlerden dolayı yeterli önlem almayan Osmanlı Devleti mevcut yerleşim bölgelerini olduğu gibi devam ettirmiştir. Depremlerin yaşandığı bölgelerde yer alan yapıların taş ve toprak evlerden oluşması can kayıplarının artmasına neden olmuştur.

Çalışmada incelenen bir diğer doğal afet ise meteorolojik olaylar neticesinde açığa çıkanlardır. Şiddetli soğuklar, sel, yoğun kar yağışı ve kuraklık olarak karşımıza çıkan meteorolojik afetlerin bu dönemde büyük sorunlara neden olduğu görülmektedir. Kaynaklarda meteorolojik afetlerin genellikle insan yaşamını zorlaştıran durumlara neden olduğu karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca meydana geldikleri bölgelerde maddi zararlara yol açtığı, toplumda bunu fırsat bilen kişiler tarafından fahiş fiyatların ortaya çıktığı tespit edilmektedir.

²⁴ COA.Cevdet Tasnifi, C.DH. 1887.

²⁵ 200 Numaralı COA.A.DVN.MHM.d.s.259-60/H.922.

Meydana gelen deprem ve meteorolojik olaylar karşısında Osmanlı Devleti sorunların giderilmesi amacıyla çeşitli tedbirler almaya çalışmıştır. Âfetlerin meydana geldiği bölgelerde yaşayan insanlara yardım edilmesi ve sorunlarının giderilmesi için hızlı bir şekilde kararlar alınmıştır. Fakat incelenen dönemde meydana gelen âfetler göstermektedir ki Osmanlı Devleti'nin bunlara karşı almış olduğu tedbir yok denecek kadar azdır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Mühimme Defterleri; 189, 190, 200, 201, 202,

Cevdet Tasnifi;

Cevdet Dahiliye; 1802, 1887,

Cevdet Maliye; 28417, 27666,

Cevdet Nafia; 192, 39.

Hatt-ı Hümayun; 55983.

Tetkik Eserler

Ahmet Cavit, Hadika-i Vekâyi, (Hazırlayan; Adnan Baycar), Ankara, 1998.

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C.5, İstanbul, 1309.

AKIN, Lemi; "İlk Müstakil Deprem Kitabı: Risâle-İ Zelzele, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi", C.44, Sayı.44, Ocak 2011, s.1-81.

Ali Bey El Abbasi; Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria And Turkey Between The Years 1803 And 1807, Vol. I, London, 1816.

AMBRASEYS, Nicolas-FİNKELE, Caroline; Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800, Ankara, 2006.

BAYRAKTAR, Hilmi; XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadi Vaziyeti, Elazığ, 2004.

BEYRU, Rauf; 19. Yüzyılda İzmir'de Doğal Afetler, İzmir, 2011.

BUSBECQ, Ogler Ghislain; De Türk Mektupları, (Çev. Hatice Özkan), İstanbul, 2002.

ÇINAR, Ali Osman; Mehmet Emin Edip Efendi'nin Hayatı ve Tarihi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

DAĞLIOĞLU, H. Turhan; "Çorum Tarihine Ait Vesikalar", Çorumlu, Yıl; 2, Sayı;18, s.532-534.

DEMİRTAŞ, Mehmet; "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal Ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.2, 2004, s.37-50.

DOĞANCI, Kamil; "Bursa Ve Civarını Etkileyen Depremler", *Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, (Editör: Nurcan Abacı), Bursa, 2001, s. 61-66.

EKİN, Ümit, "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 17, İstanbul, 2007.

ERLER, Mehmet Yavuz; "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Ankara, 2002, s.762-770.

ERLER, Mehmet Yavuz; Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880), İstanbul, 2012.

ERLER, Mehmet Yavuz; "Payitaht İstanbul'da Kuraklık ve Kıtığın Etkileri", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, İstanbul, 2009.

ERTURAÇ, M. Korhan-TÜYSÜZ; Okan, "Amasya ve Çevresinin Depremselliği ve Deterministik Deprem Tehlike Analizi", *İTÜ Dergisi, Mühendislik Serisi*, C.9, S.3, Haziran 2010, s.121-132.

- Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), Cilt:1, Kısım:1, İstanbul, 2003.
- GENÇ; Mehmet, MAZAK, Mehmet; İstanbul Depremleri Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi, İğdaş Kültürel Yayınları, İstanbul 2001.
- GRADEVA, Rossitsa; “Osmanlı Ve Bulgar Kaynaklarından Orta Balkan Topraklarındaki Depremler (17. Ve 18. Yüzyıllar)”, *Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler*, (Editör, Elizabet Zachariadou), İstanbul, 2001.
- Halil Nuri Bey, Nûrî Tarihi, (Hazırlayan: Seydi Vakkas Toprak), Ankara, 2015.
- HATHAWAY, Jane; Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, 2016.
- KILIÇ, Orhan; “Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Depremler” *Osmanlı*, C. 5, Ankara, 1999, s. 671-677.
- KILIÇ, Şahin; “5-15 Yüzyıl Bursa ve Çevresi Bizans Dönemi Depremleri”, *Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, (Editör: Nurcan Abacı), Bursa, 2001, s. 67-70.
- Komisyon, “Deprem”, Türkçe Sözlük, C.1, Ankara, 1998, s. 560.
- KÖKÜM, Mehmet-ÖZÇELİK, Fatih; “1789 Palu Depremi”, *Uluslar Arası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Elazığ, 2018.
- KUZUCU, Kemalettin; Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Ankara, 1999, s.678-685.
- Matrakçı Nasuh, Tarih-i Sultan Bayezid, (Hazırlayan: Reha Bilge), İstanbul, 2015.
- MEMİŞ, Ekrem; Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk müdür?), Ankara, 2012.
- MEZİN, Anne; *Les Consuls De France Au Siecle Des Lumieres (1715-1792)*, Fransa, 1997.
- Naîmâ Mustafa Efendi, Tarih-i Naîmâ, (Hazırlayan: Mehmet İpşirli), C.4, Ankara, 2007.
- OLIVIER, Antonie; 18. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul, (Çev. Aloda Kaplan), Ocak, 2007.
- OLIVIER, Antonie; *Voyage Dans L'empire Othoman, L'egypte Et La Perse*, Tome V. L., Paris, 1807.
- ÖCALAN, Hasan Basri; “XVII. ve XVIII. Yüzyıl Bursa Depremleri”, *Bursa Yöresi'nin Depremselliği ve Deprem Tarihi*, (Editör: Nurcan Abacı), Bursa, 2001, s.77-80.
- ÖZATA, Şerife, LİMONCU, Sevgül; “16. ve 20. yy. Arası İstanbul ve Yakın Çevresinde Meydana Gelen Deprem Sonrası Barınma Uygulamalarının İncelenmesi”, *Megaron*, Cild: 9, S. 3, s.217-227.
- ÖZTÜRK, Said; “İstanbul ve Çevresinde Toplum Hayatını Etkileyen Tabii Afetler ve Ekonomik Kayıpları”, *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, İstanbul, 2009.
- PANZAC, Daniel; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, İstanbul, 1999.
- SAKİN, Orhan; “Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'da Deprem”, *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, İstanbul, 2009.
- SBEİNATI, Mohamed Reda - DARAWCHEH, Ryad - MOUTY, Mikhail; “The Historical Earthquakes of Syria: An Analysis of Large And Moderate Earthquakes From 1365 B.C. to 1900 A.D.”, *Annals Of Geophysics*, Vol. 48, June, 2005, s.347-435.
- SEETZEN, Ulrich Jasper; İstanbul Günlükleri 12 Aralık 1802-22 Haziran 1803, (Çev. Selma Türkis Noyan), Cilt:1-2, İstanbul, 2017.
- Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki, (Hazırlayan: Mehmet İpşirli), C.2, İstanbul, 1989.
- Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türkî, (Çev. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal), İstanbul, 2017.
- TANSEL, Selahattin; Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı, Ankara, 2017.
- Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi; İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789), (Çev. Feridun Emecen), İstanbul, 2003.

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 2020-30/2

YILMAZÇELİK, İbrahim; “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde (Anadolu’da) Meydana Gelen Tabii Afetler” XIV. Türk Tarih Kongresi, Cilt:II, Kısım:I, 09-13 Eylül 2002, Ankara, s.665-694.

VOGT, Jean “*Osmanlı Topraklarında Tarih Boyunca Depremsellik Batılı Kaynaklar ve Tanıkların İfadelerinden Örnekler*”, Osmanlı İmparatorluğunda Doğal Afetler, (Editör, Elizabet Zachariadou), İstanbul, 2001, s.13-58.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi 4, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul, 2011.